

L'accés a la terra a la Catalunya alodial pagesa i comunitària. El Prepirineu occidental

per Jacinto Bonaes Cortés¹

RESUM:

En aquest treball presentem els principals mecanismes d'accés a la terra a l'Antic Règim, ja sigui de forma comunitària, ja per conducte senyorial, ja per contractació entre particulars al Prepirineu occidental català, regió aquesta que s'inclou dins la Catalunya nordoccidental de possessió de la terra de forma alodial pels pagesos i per les universitats. El lliure accés veïnal al comunal per conrear al segle XVIII, la possessió alodial o quasi alodial per part dels pagesos de la terra individualitzada i la força de les comunitats davant dels senyors determinaven les formes contractuals d'accés a la terra, utilitzant contractes com l'emfiteusi a nuda percepció o l'emfiteusi redimible que sorgeixen per les necessitats quotidianes i la situació concreta del mercat d'accés a la terra, dins d'un marc jurídic diferent de la resta de Catalunya per la dissociació existent entre el feu i l'emfiteusi.

PARAULES CLAU:

Contractació agrària; comunitat pagesa; comunal; règim senyorial; alou pagès; emfiteusi.

ABSTRACT

In the following article we show the main mechanisms needed to access the land under the Manorial Regime, either through a community, or by a manorial process, or in the form of contracting between private owners in the West Catalanian Pre-Pyrennees. This region is included within the North-West Catalanian area where land ownership is alodial to peasants and communities. Free access of the neighbours into the common in order to work the land in the 18th century, the alodial ownership, or almost alodial from the peasants with individualized land and the community power before the landlords, determined the contractual forms to free access of the land. They used contracts such as emphyteusis or emphyteusis without dominium reserve or delivering emphyteusis, which came into being because of the everyday needs and the particular condition of the land access market under different legal rules as far as the rest of Catalonia is concerned. This was due to the fact that there was an existing disassociation between fief and emphyteusis.

KEY WORDS:

Agrarian contracting; Peasant community; Communal; Manorial regime; Peasant alodium; Emphyteusis.

1. Aquest article forma part del projecte d'investigació «Comunitat pagesa i economia de mercat a la Conca de Tremp (segles XVII-XX). Canvi econòmic i èxode rural» de la Universitat de Lleida, dirigit per Enric Vicedo i Rius.

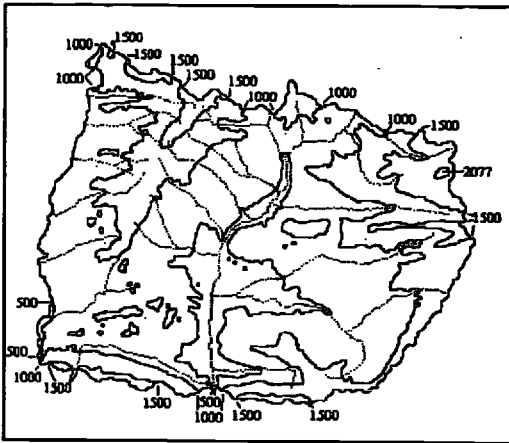
En analitzar les transformacions del món rural del segle XVIII a la Catalunya de Ponent apareixen comarques que ofereixen peculiaritats sobre el funcionament del règim senyorial, dels mecanismes d'obtenció de rendes i del règim agrari en general respecte a d'altres zones catalanes, a causa, fonamentalment, d'un marc jurídic de possessió de la terra divergent al sistema de divisió de dominis. Hom ha contemplat el Principat dels segles XVIII des del plantejament de les tres Catalunyes de Pierre Vilar —litoral, interior i muntanya pirinenca—,² i des del punt de vista de les estructures agràries, marc aquest darrer idoni per observar les diferències entre la Catalunya vella dels masos (nord-est) i la Catalunya nova d'hàbitat concentrat i divisió parcel·l·lària de la terra (oest), que més enllà d'una diferenciació de paisatges suposa tot un conjunt d'elements distintius en el funcionament econòmic i en els processos de diferenciació social.³ Els estudis que darrerament van sorgint sobre el Pirineu occidental català ofereixen un nou element de reflexió sobre els règims agraris. Efectivament, podem parlar d'una tercera Catalunya, la nord-occidental, que es caracteritza, a grans trets, per la diferenciació entre el feu i l'emfiteusi, és a dir en la dissociació entre el poder jurisdiccional i el contracte econòmic que suposa l'emfiteusi, mercès a la possessió alodial de la terra pels pagesos, deslegitimant l'equiparació d'ambdues figures feta ja a l'època moderna pels juristes.⁴ La propietat alodial és el primer element que destaca, però no l'únic; les universitats, amb les seves institucions politico-administratives i les relacions de força amb els senyors jurisdiccionals arrodoni-

2. P. VILAR, *Cataluña en la España Moderna*, vol. II, *Las transformaciones agrarias*, Barcelona, Crítica, 1987.

3. Entre d'altres interpretacions de conjunt destaquen E. TELLO, «Los usos de la enfiteusis en la Cataluña "Nueva" y la Cataluña "Vieja" (siglos XVIII-XIX)», *VIII Congreso de Historia Agraria, Salamanca 28-30 mayo 1997. Preactas*. 525-538. L. FERRER I ALÓS, «Estructuras agrarias catalanes: observacions sobre la seva diversitat en el segle XVIII», *El món rural català a l'època de la revolució liberal*, Lleida, Universitat de Lleida, 1995, 13-51. R. GARRABOU, E. TELLO, E. VICEDO, «De rentistas a propietarios: la gestión de patrimonios nobiliarios en el último ciclo de la renta feudal en Cataluña (1720-1840)», *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (s. XII-XIX)*, Saragossa, 1993, 567-604. Sobre les diferències del règim feudal segons les àrees, E. SERRA I PUIG, X. TORRES I SANS, «Catalunya vella i Catalunya nova a l'Època Moderna: el règim feudal català a través de les baronies de Plegamans i Ciutadilla (segles XV-XVII)», *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, vol. I, Saragossa, Institución «Fernando el Católico», 1994, 337-352.

4. J. M. BRINGUÉ, «Comunitats en Franc Alou. El Pallars Sobirà, segles XV-XVIII» a E. BELENGUER, J. DANTÍ, V. GUAL, *Els béns comunals a la Catalunya Moderna (segles XVI-XVIII)*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1998, 76. En tot cas els juristes i historiadors del dret han mantingut un cert debat, vegeu E. SERRA I PUIG, «Notes sobre els orígenes i l'evolució de l'emfiteusi a Catalunya» *Estudis d'Història Agrària* 7, 1983, 127-137. L. DE PEGUERA, *Illustrationes feudales et Emphyteuticales ad constitutionem: item ne super Laudemio...* Barcin, Sumptibus Raphaelis Figuera, Vincenti Suria & Iosephi Llopis, 1687. J. TOS I URGELLÉS, *Tratado de la cabrevacion segun el derecho, y estilo del Principado de Cataluña*. Barcelona, Imprenta de Raymundo Martí, 1784. R. L. DE DOU I DE BASSOLS, *Conciliacion económica y legal de pareceres opuestos en cuanto a Laudemios y derechos enfiteuticos*. Cervera, José Casanovas Impresor, 1829. J. PELLA Y FORGAS, *Código Civil de Cataluña. Exposición del derecho catalán comparado con el código civil español* tom II, Barcelona, J. Horta impresor, 1917. A. MIRAMBELL I ABANCO, *Els censos en el dret civil de Catalunya: la qüestió de l'emfiteusi (a propòsit de la Llei especial 6/1990)*, Barcelona, Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, 1997.

ran tot un conjunt de relacions socioeconòmiques característiques d'aquestes comarques.⁵

Imatge 1: topografia de la Conca.

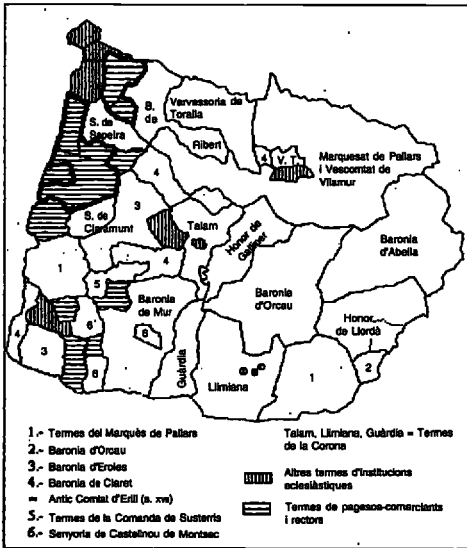

Imatge 2: divisions de la Conca segons els veïns al segle XVII.

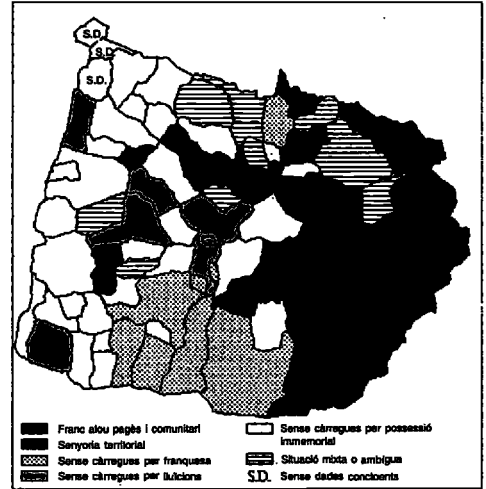
El nostre propòsit es establir les pautes generals sobre els diferents mecanismes d'accés a la terra a l'Antic Règim, ja sigui a través de la forma comunitària, del condeute senyorial, de la contractació entre particulars al Prepirineu occidental català, àrea que com veurem hem d'incloure dins la Catalunya pirinenca de possessió de la terra de forma alodial per part dels pagesos i les universitats.

La Conca de Tremp, situada al Pallars Jussà, forma part de la depressió intermèdia entre el Pirineu Axial i les serralades exteriors (Montsec) formant una fossa d'erosió tancada pels quatre costats per relleus muntanyosos. De clima submediterrani de muntanya mitjana amb influència continental té temperatures extremes a l'estiu i a l'hivern, amb precipitacions escasses. El relleu es caracteritza per l'alternança de reversos i fronts de costa calcària amb grans cingles orientats cap a migdia.

5. J. M. BRINGUÉ, *Comunitats i béns comuns al Pallars Sobirà, segles XV-XVII*, tesi doctoral, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 1995. M. A. SANLEHY, *Comunitats, veïns i arrendataris a la Val d'Aran (s. XVII-XVIII): dels usos comuns a la dependència econòmica*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1995. E. TELLO, «Los usos de la enfiteusis...». O. BELTRAN, *Es Aranesí. Adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu Central*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994. P. POUJADE, *Une vallée frontière dans le Grand Siècle. Le Val d'Aran entre deux monarchies*, Aspet, Pyrègraph, 1998. J. R. PIQUÉ, «Solidaritats pageses. L'organització politicoadministrativa de la vall de Barravés al segle XVII» a J. BARRULL, J. J. BUSQUETA, E. VICEDO (eds.), *Solidaritats pageses, sindicalisme i cooperativisme*, Lleida, IEI, 1998, 235-248.

Imatge 3: Baronies i senyories de la Conca.

Imatge 4: Possessió de la terra individual.

El règim agrari del Prepirineu occidental no l'hem de veure com un particularisme comarcal ni com un règim ambigu ni arcaic, l'hem d'inscriure com a pertanyent a les comarques de la «propietat» pagesa de muntanya,⁶ amb el binomi propietat alodial individual pagesa i possessió col·lectiva del comunal, amb predomini de llauradors propietaris (amb la possessió dels dominis útil i directe⁷), amb un espai comunal bàsic tant per a la reproducció econòmica familiar anual com per a la generació de beneficis mitjançant diverses activitats relacionades amb el comerç, o per a la reproducció generacional de les famílies,⁸

6. Sobre la divisió, segons divisió de dominis, concentració d'aquests i propietat camperola a la Península Ibèrica del segle XVIII ens remetem al treball d'Alberto Marcos MARTÍN: «Estructuras de la propiedad en la época moderna: evolución y variantes peninsulares» a S. DE DIOS, J. INFANTE, R. ROBLEDO, E. TORIJANO (coords.), *Historia de la Propiedad en España, siglos xv-xx. Encuentro Interdisciplinar, Salamanca, 3-6 de Junio de 1998*, Madrid, Colegio de Registradores de la Propiedad y Mercantiles de España, 1999, 113-162.

7. A les escriptures notariales de venda o contracte agrari s'assenyala la possessió dels béns en franc alou o llibre i quítia de tot cens, censal i altre petxo excepte delme i primícia, o franch i llibre de tot carrech i gasto; més habitual és no dir res del caràcter de la possessió. A partir de l'edicta del 27 de juny de 1777 a les escriptures s'insereix, en comptades ocasions i per poc temps, justificacions del domini directe com per exemple la que dona Josepha Pons y de Pallarès de la vila de Talarn en establir a nuda percepció una parcel·la a Aransís «es à saber si se te Jure Proprio, per libre y franch alou, si empero se te jure conditio, per aquell Sor. o Sors. per los quals constará tenirse, als censos, y servituts à que estiga obligada, quals dit Adquisidor y los seus del día present en quant degan pagarlos, així com lo delme y primícia, y quítia, y lo lluisse en cas se dega per raho del present Estabimt, sens dany, ni gastos de mi (...), Arxiu Notarial de Tremp, llibre 653, foli 73 de l'any 1778 (ANT-653-73-1778).

8. A. ARIZCUN CELA, *Economía y sociedad en un valle pirenaico del Antiguo Régimen. Baztán, 1600-1841*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1988. J. R. MORENO FERNÁNDEZ, *El Monte público en*

i amb unes institucions col·lectives d'àmbit local (les universitats mantenen amb plena força els consells generals) com supralocals (consells de baronia o vall) gestores de l'economia i controladores, en general, de la societat rural.⁹ Aquest conjunt territorial a nivell estatal es reafirmarà (amb evidents variacions en la introducció de les relacions econòmiques avançades) amb el procés desamortitzador, durant el qual se seguiran pautes de comportament i solucions finals similars.¹⁰

Aquesta zona, no aïllada, està immersa dins d'un mercat regional, tal i com ens han mostrat els estudis de M. Àngels Sanllehy sobre la Val d'Aran i Josep M. Bringué sobre el Pallars Sobirà, integració que es veurà consolidada i prendrà un increment important als dos primers terços del segle XIX.¹¹ Així doncs, aquestes comarques no arcaïques, sinó amb un règim agrari diferent i condicionades per l'ecosistema, i amb unes relacions feudals amb variacions respecte del conjunt català, experimenten canvis al segle XVIII que van des de l'increment de la superfície conreada (quadre 1) fins a la intensificació dels conreus ja sigui en les pastures artificials (prats de sega),¹² ja sigui en conreus alimenticis per al consum familiar o per a la seva comercialització, com són la proliferació de rotacions a l'horta

La Rioja durante los siglos XVIII y XIX: aproximación a la desarticulación del régimen comunal. Gobierno de La Rioja, 1994; J. GARCÍA FERNÁNDEZ, *Sociedad y organización del espacio tradicional en Asturias*, Gijón, Silverio Cañada, 1980. M. J. PÉREZ ÁLVAREZ, *La montaña noroccidental leonesa en la Edad Moderna*, León, Universidad de León, 1996. J. M. CARDESÍN, *Tierra, trabajo y reproducción social en una aldea gallega (s. XVIII-XIX): Muerte de unos, vida de otros*, Madrid, MAPA, 1992. P. SAAVEDRA, *Economía rural antigua en la montaña lucense. El Concejo de Burón*. Santiago, Universidad de Santiago de Compostela, 1979. L. ASSIER-ANDRIEU, *Coutume et rapports sociaux: étude anthropologique des communautés paysannes du Capcir*, París, CNRS, 1981. G. PÉREZ SARRIÓN, *Aragón en el Setecientos. Crecimiento económico, cambio social y cultura, 1700-1808*, Lleida, Milenio, 1999, 293-294. L. J. TASCÓN FERNÁNDEZ, *Una historia económica de las montañas leonesas, siglos XVI-XIX*, tesi doctoral, Universidad de Oviedo, 1989. R. DOMÍNGUEZ MARTÍN, «De l'aldea perduda a l'aldea recuperada: el mite de la decadència de la comunitat pagesa a Cantàbria (1750-1950)», *Recerques* 36, 1998, 53-80. Per França veieu l'excel·lent treball d'A. ZINK, *Clochers et troupeaux. Les communautés rurales des Landes et du Sud-Ouest avant la Révolution*, Bordeus, Presses Universitaires de Bordeaux, 1997.

9. J. M. BRINGUÉ, *Comunitats i béns...*, M. A. SANILLEHY, *Comunitats, veïns i...*, J. BONALES, «Cambios y continuidades en la estructuración del poder local en el Prepirineo Occidental Catalán (s. XVIII)», Comunicació presentada a les *III Jornades sobre sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, Alguaire, 1999. Aquestes institucions locals i supralocals es donen a ambdós vessants dels Pirineus, vegeu A. ZINK, *Clochers et Troupeaux...*, H. CAVAILLÈS, *La vie pastorale et agricole dans les Pyrénées des Gaves, de l'Adour et des Nestes*, París, Armand Colin, 1931. Diversos articles a M. BRUNET, S. BRUNET, C. PAILHÈS (dirs.), *Pays Pyrénéens & Pouvoirs Centraux XVIe-XXe s.* Actes du Colloque International organisé a Foix les 1-2-3 Octobre 1993, Foix, Conseil Général de l'Ariège. C. HERNÁNDEZ HERNÁNDEZ, *Régimen Jurídico-Administrativo de la Universidad del Valle de Salazar*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1990. F. IDOATE, «La comunidad del Valle de Roncal», *Actas del Quinto Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos, Jacà-Pamplona, 1966*, vol. III, Jacà, 1968, 141-146.

10. Grupo de estudios de historia rural: «Diversidad dentro de un orden. Privatización, producción forestal y represión en los montes públicos españoles, 1859-1926», *Historia Agraria* 18, 1999, 129-178.

11. Tal i com hem mostrat al nostre treball «El comercio pirenaico en la Cataluña Occidental a mediados del siglo XIX», comunicació al *II Congrès Internacional Història dels Pirineus*, Girona, novembre 1998.

12. Per exemple, a la Val d'Aran vegeu M. A. SANILLEHY, «Usos comunals i tancaments de terres durant la crisi de l'Antic Règim a la Val d'Aran» a R. ARNABAT (ed.), *Moviments de protesta i resistència a la fi de l'Antic Règim*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, 157-170.

de rec o de secà, amb el desenvolupament del reguaret (introducció de rotacions i eliminació del guaret, o fent-lo més curt), comptant dins de la documentació notarial diversos exemples d'experimentació a finals del segle XVIII,¹³ i també documentant el canvi de conreus que a la Conca de Tremp pren forma amb l'increment de la vinya als bancals per vendre el vi a l'alt Pirineu.

QUADRE 1

Exemple d'increment de la superfície conreada a la Conca de Tremp:
Castelló d'Encús i Puigvert

Termes	Castelló d'Encús					Puigvert			
	1680	1705	1730	1755	1780	1680	1705	1730	1770
Nre. Veïns	4	4	4	4	4	8	9	9	11
Parcel·les	23	32	35	36	26	38	51	52	61
Paguen cens	1	1	1	1	1	3	3	3	3
Explotacions rònegues	-	1	1	1	1	-	-	-	-
Parcel·les rònegues	-	4	3	4	13	-	-	-	-
Terratinents	-	-	-	17	29	-	-	-	-
Parcel·les terratinents	-	-	-	23	48	-	-	-	-
Paguen cens	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Total posseïdors	4	5	5	21	33	8	9	9	11
Total parcel·les	23	36	38	63	87	38	51	52	61
Total paguen cens	1	1	1	1	2	3	3	3	3
Superfície hipotètica	165	306	294	305	440	179	220	219	270

Font: Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 66. Superfície en jornals locals.

Règim senyorial i universitat

A la Catalunya Nova i Vella feu i emfiteusi són assimilats com una unitat; els termes, doncs, pertanyen al senyor en els seus tres espais: la part cedida als pagesos en emfiteusi (donant el domini útil i quedant-se el senyor l'eminent o directe), l'heretat senyorial que explota directament o bé arrenda (conservant els dominis útil i directe); i l'espai buit de pastures, boscos i erms amb un domini menys clar,¹⁴ excepte en poblacions, especialment a la Catalunya Nova, on es

13. Entre alguns contractes d'arrendament a lloguer de la terra trobem pactes que permeten la llibertat de conreus trencant la tradició de *bon pagès* de la comarca. Així, per exemple, el Dr. en medicina Joan Gallart, de Tremp, el 1788 arrendà, a parts de fruit per 10 anys, un conjunt de parcel·les a Joan Castells, apotecari; el 1790 fan nous tractes: pels 8 anys que resten lloga les parcel·les de manera que Castells pot *reguaretar los bancals com li aparega* excepte el darrer any, que només podrà sembrar bancal per altre, permetent-li també treure els ceps que existien fins llavors, pagant anualment 30 quintars de palla i 400 garbons cada any, i pels 8 anys 800 lliures (ANT-661-109v-1790).

14. R. GARRABOU, E. TELLO, E. VICEDO, «De rentistas a propietarios...».

troben propietats alodials pageses ja per possessió antiga, ja per franqueses, casos molt concrets i excepcionals.¹⁵ A més d'aquest dret territorial, els senyors posseïen els drets jurisdiccionals i els derivats de la participació a les rendes eclesiàstiques.¹⁶ De tots aquests drets, percebia en concepte de possessió directa de la terra establerta els censos i parts de fruits estipulats a l'establiment (quantitats mòdiques i no gaire importants) i el lluïsmes per les transportacions, com a consolidació del domini directe de la terra, reforçat i mantingut pel capbreu. Aquest lluïsmes, doncs, és un dels principals ingressos senyorials, almenys a la Catalunya Nova¹⁷ i percep tot un gruix de prestacions per jurisdicció o per territorialitat com són la tasca, la jova, la quístia, etc. Del conjunt de rendes feudals, els principals ingressos eren les càrregues proporcionals a la collita (delme, de vegades primícia, i possessió dels monopolis banals) o al valor de la terra (lluïsmes).

A la Catalunya nord-occidental aquesta situació és radicalment oposada. La terra individual és posseïda pels pagesos en franc alou, legitimada pel costum, i ratificat aquest per la possessió immemorial, i mitjançant els mateixos mecanismes l'espai vacant i comunal serà reconegut com a propietat de la universitat. El senyor, doncs, tan sols controla la seva heretat, si és que en té al terme, així com els termes que han quedat rònecs si les universitats limítrofs no han aconseguit fer-se amb l'ús: en paraules de Josep M. Bringué, en general, els senyors fracassaren en obtenir el control del territori.¹⁸ A més, el senyor es veurà limitat en la seva capacitat jurisdiccional en introduir les universitats mecanismes de control sobre les actuacions dels procuradors jurisdiccionals, assessors i jutges, participant fins i tot en els mecanismes judicials.¹⁹

A la Conca de Tremp, grans senyors (Medinaceli, marquès de Pallars; Rupit i Aranda, barons d'Orcau; Sentmenat, varvessor de Toralla; Gironella, baró de Rivert) i petits barons (Subirà d'Abella, Borrell d'Eroles, Motes de Claverol...) posseeixen la senyoria jurisdiccional de la comarca, però en comptades ocasions el domini directe de les terres. La Conca de Tremp apareix com un apèndix històric de l'antic Comtat de Pallars, on les comunitats pageses, encara al segle XVIII, mantenen llibertats i conserven lligams de poder col·lectiu que es fonamenten

15. L. FERRER I ALÓS, «Estructures agràries catalanes...», 16. E. TELLO, «Los usos de la enfiteusis...», 528-529. Malgrat la possessió de llibertats i franqueses les poblacions que en tenien varen estar solmeses, en menor o major grau, a l'extracció de rendes senyorials: E. VICEDO, *Les terres de Lleida...*, 159.

16. E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*, Barcelona, Crítica, 1991. G. FELIU, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna. L'exemple del Pla d'Urgell*, Lleida, IEI, 1990.

17. E. VICEDO, *Les terres de Lleida...*, 167 i 173. E. SERRA, «Notes sobre els orígens...», 133. R. GARRABOU, E. TELLO, E. VICEDO, «De rentistes a propietaris...». E. TELLO, «Los usos de la enfiteusis...», 532.

18. J. M. BRINGUÉ, «Comunitats en franc alou...», 64, 76-77. Íd., «La conformació dels drets comunitaris sobre el territori. La Vall d'Àneu, segles XV-XVIII» a J. J. BUSQUETA, E. VICEDO, *Els béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània*, Lleida, IEI, 1996, 151-172.

19. J. M. BRINGUÉ, *Comunitats i béns...*; íd.: «Le marquisat de Pallars et les pouvoirs centraux (XV-XVIIe siècles). Persistence et rupture dans les libertés communales» a M. BRUNET, S. BRUNET, C. PAIHÉS (dirs.), *Pays Pyrénéens...*, vol. 2, 25-38. M. A. SANLLEHY, *Comunitats, veïns i...*; P. POUJADE, *Une vallée frontrière...*

en una forta cohesió antisenyorial originària de l'època medieval i conservada fins a les acaballes de l'Antic Règim.²⁰ Així, l'element característic de la zona és la possessió individual de la terra pagesa en franc alou, en termes del marquesat de Pallars però també a la resta de baronies, o la possessió de la terra sota domini nominal del senyor, però sense pagar cens ni lluíme. Els escassos enclavaments on predomina l'emfiteusi (com a l'honor de Llordà) apareixen, envoltats de propietat alodial, com a focs d'una conflictivitat de llarga durada.²¹

Les rendes senyoriales en aquesta comarca són fonamentalment la quístia, el delme (posseït pels senyors jurisdiccionals o partit en múltiples perceptors), i en alguns casos (com en alguns termes del marquesat de Pallars o de la baronia d'Orcau) el monopoli dels béns de transformació agrària (molins i forns), però que en cap cas es pot generalitzar.

La quístia, de vegades anomenada fogatge, talla o més habitualment cens, és un pagament fix que només paguen alguns veïns (els de casa vella millor situada) com a dret directe sobre les cases i que s'identifica amb el fogatge, però només paguen unes cases i sempre les mateixes i la mateixa quantitat, si bé al marquesat de Pallars té un origen de col·laboració pactada amb el senyor.²²

A diferència de les terres de Lleida, on els monopolis senyoriales —especialment els molins— tenen un pes fonamental en el control de la producció i en l'obtenció de rendes,²³ al Prepirineu occidental la possessió dels molins és molt diversificada fruit de la contínua confrontació entre universitats i senyor. Així, hi ha molins fariners districtuals del senyor on aquest exercia una explotació directa com a Abella de la Conca i Sapeira; establerts a particulars (Aramunt o la Pobla de Segur), arrendats per períodes de quatre anys (Sant Martí de Barcedana) o

20. Per al Pallars Sobirà vegeu per exemple J. M. BRINGUÉ, «Redelme, quèstia i llibertats camperoles al comtat de Pallars (segles XIV-XV)», *Collegats* 6, 1993, 99-124. Per institucions de la Conca com la Unió i Germantat de Viles vegeu J. BONALES, «Cambios y continuidades en la estructuración...».

21. Isona és un clar exponent d'això; tots els veïns es declaren «*home propi, solido, affogat y amassat del Capítol*» de la Seu d'Urgell, el senyor de l'honor de Llordà, i tots assenyalen que tenen «*per ell i ab los carrechs de lluíme firma fadiga i demes drets dominicals i baix son directe y alodial domini*» els seus béns, si bé no tots els veïns paguen censos, i dels que paguen, no necessàriament ho fan per tots els béns que posseeixen, sinó tan sols per uns de determinats. Segons el capbreu de 1767 (Arxiu Històric Provincial de Lleida, AHL, protocols, S-740) el 61,07% dels veïns no paguen censos per les terres, el 12,75% paguen sobre algunes parcel·les i el 26,17% paguen sobre tots els béns o no s'assenyala distinció entre els que paguen i els que no. Més ambigua és la situació quan el senyor durant el segle XVIII realitza nous establiments emfiteutics al temps que realitza vendes perpètuas a diferents veïns. Els conflictes que més destaquen són: la negació dels veïns a capbrevar que arriba fins a la sentència del 24 de desembre de 1765 en causa a la Reial Audiència, per la qual se'ls obliga; i la disputa per la negació dels veïns a pagar el lluíme (conflicte que prové ja de principis del segle XVI), obligació que inclou a tots els veïns, no tan sols els que paguen cens. El frau al lluíme es generalitzarà; una pràctica que es difondrà és la següent: quan un veí d'Isona vol vendre una parcel·la la permutarà amb un veí d'un terme limítrof de propietat alodial i després li vendrà la parcel·la de terra alodial permutada, salvant-se llavors de pagar el lluíme.

22. E. SERRA I PUIG, «Béns comunals: algunes consideracions» a E. BELENGUER, J. DANTÍ, V. GUAL, *Els béns comunals...* 11-31. J. M. BRINGUÉ, «Redelme, quèstia...».

23. E. VICEDO, *Les terres de Lleida i el desenvolupament...*, 171.

establerts a universitats.²⁴ Però també n'hi ha de no districtuals, establerts pel senyor o la Corona a universitats (molí de l'Espona a Guàrdia, Talarn o Tremp), de particulars que els arrenden (Conques) o que els exploten directament (Erinyà o Vilanoveta de Pessonada) i, finalment, molins propis de les universitats (Guàrdia, Isona, Llimiana, Palau, Salàs, Talarn, Vilamitjana o Claverol).²⁵

Les relacions feudovassallàtiques tenen un fort caràcter, coexisteixen en un limitat espai relacions de força comunitària enfront del senyor, com a Aramunt²⁶ amb altres situacions, com a Puigcerçós, on al primer terç del segle XVIII tenen encara molt propers els rituals de vassallatge.²⁷ Atès el caràcter alodial o consuetudinàriament lliure de càrregues de la possessió de la terra, i la forta posició de les universitats, que en alguns casos arriben a mantenir les institucions supralocals, la capbreuació serà excepcional durant els segles XVI-XVIII,²⁸ prenent major preeminència l'acte de possessió del terme on s'estableix el «pacte» entre comunitat i senyor compromentent-se uns a pagar el que de costum es paga i els altres a no innovar en res, jurant els privilegis, franqueses, usos i costums de la universitat.²⁹

Si els grans senyors obtenen les rendes mitjançant la quístita, el delme i alguns els monopolis districtuals, la petita noblesa rural és la que en realitat articula els mecanismes d'extracció d'excedents. La petita noblesa relativament vella amb

24. El marquès de Rupit va aconseguir la concessió reial' el 1731 de la privativa d'aigües i molins a la baronia d'Orcau (excepte Conques), i va establir molins a les universitats d'Aranís, Figuerola d'Orcau, Suterranya i Orcau. El 1755 el Capítol de la Seu establí a Isona un molí fariner i el duc de Medinaceli, dos fariners i un d'oli a Sant Salvador de Toló. En tots els casos les universitats arrenden els molins.

25. A propòsit de tots aquests, la creació de nous molins per les universitats pagant cens al rei per la regalia, i els nous pactes de creació de molins districtuals entre universitats i senyors per manca de capacitat econòmica i per l'endeutament de les primeres, vegeu J. BONALES, «El control de las aguas en el Prepirineo Occidental Catalán (siglo XVIII). Reacción Real y conflictividad», Universitat de Lleida, en premsa en un llibre recopilatori d'articles sobre l'aigua a les terres de Ponent.

26. A Aramunt, segons el capbreu de 1669, els pagesos es declaren francs en alou i el senyor només cobra rendes del molí i del forn, així com la talla o fogatge de quantitat fixa per tot el comú *«paguen la talla cada any (...) y que tenen consessio dels Ecsms Señors Duchs de Cardona com à Señors de dita Vila y terme en virtud de un acte de concordia fet y firmat de una part per Guillem Ramon Pont y Guillem Fosat del lloch de Aramont Sindichs procuradors y actors de dit lloch pera concordar com de son poder conste als vint y vuit del mes de Abril de mil quatrecents noranta y hu com ne fa fe Antony Piquer prevere rector y notary de Aramont que concordasen ab lo Ecsm. Señor Duch de Cardona que en consideracio que no esen del Marquesat de Pallas y no comprenia la promesa per lo Marquesat als naturals y habitants de Aramunt volen reconeixer à Son Señor prometeres pagarli dinou lliuras setse sous un diner y malla per vint y dos focs (...)*. mantenint-se aquesta quantitat invariable en el temps encara que augmenti o disminueixi el nombre de cases. AHL, Hisenda, Desamortització, Expedients d'Excepció, 3/3.

27. El ritual de vassallatge es manté a la Conca gràcies a l'acte de possessió dels termes on primer el senyor s'ha d'agenollar davant el poble i jurar sobre les santes escriptures que mantindrà els usos, franqueses i costums, per després rebre l'homenatge dels regidors i batlle.

28. Capbreuacions limitades als termes amb senyoria territorial com és l'Honor de Llordà (Isona).

29. En alguns casos s'arriba a ratificar o a crear nous pactes, com durant la possessió del terme de Claverol pel Dr. Felix de Motes en 1742 on es pacta que les terres dels veïns són alodials (i que dit document sigui acreditat de tal condició), que els emoluments i propis del comú queden a favor de la universitat, i es limiten les joves així com es ratifiquen els usos i privilegis assenyalats al capbreu de 1513. ANT-626-33-1742.

residència a les viles —especialment al cap del corregiment, Talarn— es fon amb la nova petita noblesa rural sorgida d'entre els pagesos que arriben a adquirir títols mitjançant l'increment de les seves rendes pel comerç i el crèdit (quadre 2).³⁰ Aquesta elit fusionada articula l'extracció de riquesa del camperolat mitjançant el control dels mercats, el crèdit col·lectiu i la participació en les rendes senyoriales i imposicions reials. El control dels mercats ve donat per la major capacitat adquisitiva tant de la petita noblesa com dels sectors camperols-comerçants que no arriben a obtenir un títol, però que detenen el reconeixement col·lectiu d'una situació social predominant no reconeguda jurídicament —cases velles, grans, amb un gran poder de decisió dins la universitat—; major capacitat econòmica que és usada per a l'acumulació estacional de productes ramaders —compra de petits ramats de moltons locals i venda fora de la comarca, a les fires, o arrendament en mitgeria del bestiar (moltonades o bestiar de treball) a petits i mitjans pagesos— o agraris, especialment amb l'arrendament dels drets, delmes i redelmes de l'Església i dels grans senyors,³¹ per les seves pròpies rendes senyoriales, i mitjançant el crèdit de grans amb terminis i interessos variables.³²

QUADRE 2

Exemples de compres de senyories per pagesos-comerçants a la Conca

<i>Terme</i>	<i>Any</i>	<i>Venedor</i>	<i>Comprador</i>
Aulàs	finals xvii	Comte d'Erill	Casa Torres de Sarroca
Beniure	1746	Família Portolà de Balaguer	Josep Terré i de Subirà
Escarlà	1783	D. Francisco Sangenís d'Albelda	Miquel Soldevila (Claret) i Josep Castells (Vilamolat)
Espills	1685	Comte d'Erill	Dr. Roque Balaguer (Tremp)
Espugafreda	1704	Comte d'Erill	Família Palou i Pons (Isona)
Espugafreda	1789	Família Palou-Viladas	Agustí Balda (Areny)
Orrit	finals xvii	Comte d'Erill	Enric Agustí Balda (Areny)
Carlania d'Orrit	1795	D. Francisco de Santcerni	Francesc Pau Esteve i Roca (la Guàrdia)
La Torre d'Amargós	1731	Família Camats i Farré i D. Josep de Cortit	Fèlix Farré (Vilamolat)
La Torre d'Amargós	1796	Francesc Pau Esteve i Roca (la Guàrdia)	D. Josep Cortit (Castissent)
La Torre de Tamúrcia	finals xvii	Comte d'Erill	Casa Torres de Sarroca
Turmeda	1734	D. Francisco Rúbies (Conques)	Agustí Balda (Areny)
Claverol	1742	Marquès de Sentmenat	Dr. Fèlix Motes (el Pont de Claverol)
Serradell, Torallola <i>et alii</i>	1743	Marquès de Sentmenat	D. Jacinto d'Orteu i de Bertran (Pobla de Segur)

30. M. MIRABET: *Els Pallarès de Talarn. Petita noblesa rural*, Lleida, Ajuntament de Talarn, 1989. *id.*, «Mecanismes de diferenciació social i d'extracció de renda: Talarn, segles xvii-xviii», *Collegats* 1, 1987, 149-162.

31. El cobrament del delme i altres drets senyoriales és arrendat per aquesta petita noblesa i pagesos-comerçants que els subarrenden a algun —o diversos— veïns del lloc delmat.

32. Són els deutoris de blat: aquests préstecs es fan sobre grups de pagesos de entre tres i deu veïns d'una mateixa localitat, pagant-se al preu del producte al mercat de Tremp segons

Universitats i pagesos

La historiografia rural i econòmica ha considerat la irrupció de l'individualisme agrari en les àrees de muntanya com a principal causa de desarticulació del règim comunal i de la comunitat pròpiament dita, una irrupció de l'individualisme que es dóna ja a l'Antic Règim i que trenca definitivament les estructures comunitàries amb l'entrada del liberalisme a l'Europa del segle XIX, si bé recents estudis contradiuen aquesta interpretació.³³ Pel que fa al Pirineu Central els estudis de Josep M. Bringué i de M. Àngels Sanllehy ens han mostrat un procés d'erosió de les universitats per diferents vies que va donant pas a un individualisme socioeconòmic que deixarà parcialment arraconada la universitat a causa de les estratègies econòmiques de les elits locals i al procés de dependència econòmica d'aquestes comarques dins el mercat regional. En parlar de les universitats a Catalunya, Bringué³⁴ les divideix en dos grups: les nord-occidentals on la «comunitat és la protagonista de les actuacions per damunt de l'individu» i les de les terres planes on «l'apropiació particular de la terra i dels recursos naturals preval sobre l'interès col·lectiu». Ara bé, les universitats del Pallars Sobirà i la Val d'Aran es caracteritzen per un ecosistema d'alta muntanya i per una minsa porció de terra conreable que fa que malgrat les diferències socioeconòmiques les cases estiguin unides per la interdependència, que afavoreix, al mateix temps, en el comunal, un sistema d'explotació equilibrat i de respecte cap als recursos naturals. La Conca de Tremp, al contrari, té un clima i un sòl propici per al conreu de la trilogia mediterrània, i la superfície conreable és gairebé equivalent a la superfície silvopastoral, a més, la Conca es caracteritza per una gran fragmentació de senyories enfront dels grans dominis compactes del marquesat de Pallars, el vescomtat de Castellbò i la Val d'Aran. Totes aquestes característiques del Prepirineu ens fa contemplar la relació d'individualisme i comunitat des d'una altra perspectiva.

El nostre punt de partida és que al Prepirineu occidental català del segle XVIII comunitat pagesa i individualisme agrícola són dos caràcters inseparables del món rural.³⁵ Individualisme agrícola és la forma d'explotació econòmica de cada casa en els dos espais del terme: l'agrosilvopastoral parcialment individualitzat (terres patrimonials a la col·tía) i l'agrosilvopastoral col·lectiu (comunal) que també pateix una parcial individualització mitjançant el conreu.³⁶ D'altra

l'índex oficial de la vila establert en la mitjana del preu del darrer mercat de maig i el primer de juny. El calendari és: entre març i juny es presta cereal (blat i ordi al pla, blat, segalós i ordi o civada a la muntanya) que s'ha de pagar a la Fira d'Agost de Tremp d'aquell mateix any.

33. J. M. CARDESÍN, *Tierra, trabajo y reproducción...* M. N. CHAMOUX, J. CONTRERAS (eds.), *La gestión comunal de recursos: Economía y poder en las sociedades locales de España y de América Latina*, Barcelona, Icaria, 1996. R. DOMÍNGUEZ MARTÍN, «De l'aldea perdida a...».

34. J. M. BRINGUÉ, «Comunitats en franc alou...», 64.

35. Es tracta del binomi casa-comunals propi d'ambdues vessants del Pirineu, però també de la forma d'explotació del comunal de forma individual com en algunes àrees d'Astúries (alta vall del Narcea, per exemple), o de Zamora (terres de Sanabria), davant de l'explotació col·lectiva com en d'altres comarques d'aquestes característiques: el Bierzo (León) o la Tierra de Sayago (Zamora).

36. Els diferents mecanismes de retroversió de la terra patrimonial al comú (com l'acollament, o absorció comunitària de béns particulars vacants) i les servituds col·lectives sobre les terres

banda, poble, comú o universitat responen a la representació externa, com a conjunt unitari, d'un determinat model de reproducció social i econòmica. Dins aquest context la sovint denominada solidaritat comunitària no és una altra cosa que el conjunt de normes bàsiques per a la reproducció social i econòmica del col·lectiu, mutables segons les conjuntures o les transformacions estructurals.

La unitat econòmica bàsica a la zona d'estudi és la unitat familiar pagesa representada per la casa,³⁷ i reproduïda aquesta i les relacions internes de la comunitat pels costums de transmissió patrimonial —o de l'explotació—, afillament, o altres mecanismes de regulació de l'accés als mitjans de producció (prohibició tàcita de matrimoni dins de la comunitat entre cabalers, per exemple). L'economia al si d'aquestes comunitats és dual: explotació de recursos particulars a nivell individual dins la col·lectiva —zona conreada— alodial o emfitèutica, i apropiació de recursos de possessió col·lectiva i indivisa, de forma desigual segons la capacitat d'explotació de cada casa en el seu aspecte privat, que es reproduïx i optimitza mitjançant la detenció del poder local.³⁸

Les relacions entre les cases i entre aquestes i la terra són les que determinen el caràcter i les transformacions de la comunitat. Quan aquest sistema està en perill per la reivindicació ja sigui per part d'individus forasters, una altra comunitat, el senyor o l'estat, de drets o exaccions determinades, la universitat com a conjunt —encara que no necessàriament unànime— entra dins d'una dinàmica conflictiva enfront d'aquests elements exteriors, dinàmica que, segons el grau d'apropiació dels recursos del comunal pels individus, esdevé estructural.³⁹ Des de l'altre aspecte, l'intern, la conflictivitat és una constant entre els diversos sectors arribant fins i tot en ocasions a la desarticulació de les normes col·lectives d'accés al comunal.⁴⁰ Les pràctiques solidàries de reciprocitat o d'ajut entre els membres

individualitzades (excepte als horts) fa plantejar el que a d'altres zones pirinenques es diu explícitament: que el domini directe recau sobre la universitat. F. IDOATE, «La Comunidad del Valle de Roncal» a *Actas del Quinto Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos. Jaca-Pamplona, 1966*, Jaca, IEP-CSIC, 1968, vol. III, 141-146.

37. Segons L. ASSIER-ANDRIEU la casa representa la institucionalització del grup domèstic per antonomàsia a la Catalunya Nord: *Coutume et rapports sociaux...* Aquest caràcter es podria estendre a la resta del nord de Catalunya. Veure també B. DEROUET, «Territoire et parenté. Pour une mise en perspective de la communauté rurale et des formes de reproduction familiale», *Annales HSS*, 3, 1995, 645-686. Sobre aquesta qüestió la bibliografia és molt extensa, vegeu per exemple O. BELTRAN COSTA, *Es Aranès. Adaptació a l'entorn i organització social al Pirineu Central*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 1995 (Microfitxes); D. COMAS D'ARGEMIR, J.-F. SOULET (eds.), *La familia als Pirineus*. Andorra, Govern d'Andorra, 1993. *Los Pirineos: estudios de Antropología social e Historia. Actas del Coloquio celebrado en la Casa de Velázquez, los días 22 y 23 de Octubre 1981*, Madrid, Universidad Complutense, 1986. J. J. PUJADAS, D. COMAS D'ARGEMIR, *Estudios de antropología social en el Pirineo Aragonés*. Zaragoza, Departamento de Educación y Cultura de la Diputación General de Aragón, 1994. Per diferents àrees d'Europa meridional vegeu S. WOOLF (dir.), *Espaces et familles dans l'Europe du Sud à l'âge moderne*. París, EMSH, 1993, i en especial pel cas italià, L. CARLE, «La tradition nécessaire. Continuité et changements dans la Vallée d'Uzzone (XVIIe-XXe siècles)», 165-181.

38. L. ASSIER-ANDRIEU, *Coutume et rapports sociaux...*, 64. J. M. CARDESÍN, *Tierra, trabajo y reproducción...*, 223-225.

39. J. M. BRINGUÉ, «La conformació dels drets comunitaris...», 151-171. J. OLIVARES I PERIU, «Els comunals: un conflicte entre viles, camperols i senyors, 1591-1658» a J. J. BUSQUETA, E. VICEDO, *Béns comunals als Països Catalans...*, 191-217.

40. Vegeu, per exemple, M. CARBONELL I ESTELLES, «Els comunals i la societat pagesa. Un exemple de l'Alt Urgell (finals s. XVII-principis s. XIX)», *Recerques* 13, 1983, 123-132.

d'una universitat no han d'estudiar-se en si mateixes, sinó en el context més ampli de les relacions econòmiques. La nostra proposta és que els ajuts dins la comunitat responen a vies pròpies per a assolir la reproducció social i econòmica a nivell col·lectiu, però d'incidència directa sobre els individus, en resoldre problemes conjunturals i/o estructurals. L'ús de l'espai comunal a la Conca de Tremp en base a l'explotació de pastures, llenyes i altres, però fonamentalment el conreu —per les relacions que comporta—, articulat pel control social de les cases velles o grans que afavoreix la reproducció del sistema, permet un major rendiment en l'explotació dels recursos naturals, al temps que s'estableixen unes xarxes de dependència del conjunt de la població cap a les esmentades cases, afavorint l'extracció d'excedents (via crèdit, per exemple) i obtenint una força de treball estacional relativament barata que subsisteix mercès al conreu dels petits horts, del comunal, l'explotació de recursos dins d'aquest, i l'emigració temporal de caràcter laboral.

Dins d'aquest marc de règim senyorial i de relacions socials en el context comunitari hem d'analitzar les diferents formes d'accés a la terra dins de la zona estudiada, tenint sempre en compte que ve definit per aquestes característiques estructurals.

Comunals enfront d'heretats particulars?

Si l'alt Pirineu té una important superfície de muntanya comunal d'ús col·lectiu i unes petites parcel·les situades a la col·tía dels fons de les valls d'ús individualitzat, a la Conca de Tremp ens trobem amb una població concentrada en petits pobles amb unes petites i mitjanes explotacions agropecuàries parcel·litzades i disperses per la col·tía i un conreu basat en la trilogia mediterrània en bancals a franges intercalades de grans, vinya, olivera i fruiters, formant un paisatge similar a la Segarra del set-cents, però en muntanya mitjana.⁴¹ Al costat de la col·tía trobem l'espai comunal de possessió comunitària que ocupa prop de la meitat del terme. Aquesta possessió es tradueix en una intervenció controladora sobre l'explotació del comunal per part de la universitat mitjançant els càrrecs col·lectius ja siguin figures específiques (majordom de propis) ja pels mateixos regidors (cònsols o jurats), o denunciabile el mal ús o l'excesiva explotació pels mateixos veïns —tallar fusta o llenya per vendre, per exemple, o péixer un ramat més nombros que la *tinguda* estipulada—, essent peritat pels prohoms o principals veïns el mal causat i castigant l'infractor sota ban i pagament dels danys. La universitat, mitjançant polítiques directes o controlant les pràctiques consolidades pel costum (variable, això sí), exerceix parcialment la gestió dels espais comunals; així, per exemple, trobem els clàssics repartiments de terres (normalment sorts) de forma permanent o en períodes de temps curts, entre els veïns, o pràctiques com el conreu col·lectiu (uns posen el treball, altres eines, animals o llavors) per fer

41. M. MIRABET, *Els Pallars de Talarn...*, id., *-Mecanismes de diferenciació...*. E. TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida, Pagès, 1995.

front a despeses de la universitat que van des de l'endeutament fins al cadastre.⁴² A més, per ampliar els recursos monetaris de la junta s'arrenden les herbes o es venen arbres per a diferents activitats artesanals,⁴³ pràctica comuna a gairebé tot arreu, però la que més ens interessa destacar és l'accés dels veïns a les terres comunals per conrear. A la Conca de Tremp, tots els veïns, i tota aquella persona subjecta a qualsevol casa dins una universitat, té dret a delimitar una peça de terra del comunal i sotmetre-la a conreu, sense demanar permís als representants de la universitat,⁴⁴ amb ple dret, i sempre i quan es mantinguin unes normes bàsiques comunes i acceptades per tothom. El procés era el següent: fitació de la parcel·la (en alguns llocs calia, a més, llaurar el contorn), artigitge abans d'un any i conreu dins el segon any; si no es fa en aquests dos anys, es considerava la terra lliure i podia treballar-la un altre veí. Aquestes parcel·les eren denominades *terres* si es mantenien amb un conreu permanent (*tallades* quan s'elimina massa forestal o *sorts* quan eren repartides per sorteig), i *boïgues* si es tractava d'un conreu temporal (guaret arbustiu) que després d'uns anys s'abandonava. Aquestes terres i boïgues, en ésser abandonades (quatre o cinc anys continuus sense conrear), podien ser ocupades per un altre veí.

QUADRE 3

Conquesta de terres comunals, exemple de la partida Insoles i Enorts de Talarn

<i>Any</i>	1705	1723	1730	1755	1780
Veïns de Tremp	23	27	36	52	70
Terres	12	16	11	24	30
Horts	17	18	30	46	61
Total parcel·les	29	34	41	70	91
Jornals terres	49,09	59,73	49,5	92,57	124,57
Jornals horts	?	?	22,58	42,67	39
Total jornals	?	?	72,08	135,24	163,57

Font: ídem. La totalitat de terres comunals d'aquesta partida és conreada per veïns de Tremp mercès a l'empru, de què gaudeixen aquests (com els de Palau de Noguera) sobre el terme de Talarn. Jornals locals.

42. El treball col·lectiu s'estén a pobles com Tendrui, Gurp o Orcau. Quant al conreu per pagar el cadastre és significatiu el cas de Castellnou de Montsec, on els primers anys d'aquesta imposició es conrea una porció del comunal col·lectivament per pagar-lo. La pràctica no tindrà un bon resultat i finalment es crearà un redelme entre els veïns per afrontar-lo (AHL, Cadastre, Castellnou de Montsec). El repartiment de terres comunals per conrear és molt difós, a Palau de Noguera, per exemple, a finals de segle es reparteixen parcel·les entre els veïns sobre una partida del terme de Talarn, on Palau gaudia d'empru per conrear. Aquestes terres es convertiran en propietat privada al segle XIX (Arxiu Comarcal de Sort, capbreu dels delmes de Palau del 1785-1805, P. N. 505).

43. Les herbes eren arrendades fonamentalment a la Conca de Dalt, més propera a l'alt Pirineu i amb una vegetació i clima més similar. Cal destacar, quant als arbres, la venda per a la fabricació de tones (per exemple al Montsec de Sant Esteve de la Sarga), que es feien al mateix bosc, o l'elaboració per part de veïns o forans de carbó d'alsina.

44. Els individus que pertanyen a una casa, per conrear el comunal hauran de tenir el permís del cap de casa. Així, la boïga fou la pràctica bàsica dels cabalers per obtenir el seu cabal.

Aquestes diverses pràctiques d'accés a la terra comunal s'estenen amb variacions a gairebé totes les comarques de muntanya de l'Europa occidental de propietat pagesa, des de Galícia fins als Alps, contraposant-se amb els mecanismes d'accés a la terra a les comarques planes de les mateixes regions.⁴⁵ El cas de la Catalunya occidental és una mostra clara d'aquesta doble vessant muntanya-pla. Davant l'ampliació del conreu al Pirineu mitjançant les pràctiques assenyalades, al pla, l'expansió de la superfície conreada vingué potenciada per la colonització senyorial, i quant als comunals, quan aquests eren controlats per les corporacions municipals es va cedir la terra als pagesos sota formes contractuals adés emfitèutiques adés d'arrendaments de curta durada. I en els casos d'usurpació de terres comunals per veïns, es va legitimar la possessió pagant un cànon als municipis, de manera que la majoria de les noves terres quedaven en mans dels pagesos benestants.⁴⁶

Tornant a la Conca de Tremp, trobem que en alguns termes (per exemple a la baronia d'Abella), aquestes parcel·les de comunal conreades es denominaven *terres quistiades* ja que la seva explotació estava inscrita en el llibre d'estimes o en el llibre de terres quistiades. Això era la resposta al control que la universitat pretenia mantenir sobre aquesta espècie de *propietat per treball*: la quasi propietat de les parcel·les comunals per part dels veïns era tal que es podia arrendar, heretar i vendre la parcel·la (és a dir, la capacitat de produir); en cas que el comprador fos veí no hi havia cap problema, però la universitat no permetria perdre la potestat d'aquests béns, especialment si el comprador era *foraster*, en aquest cas el nou *quasi propietari* estava obligat a pagar a la universitat la quístia, és a dir el dret a conrear la terra pagant al detentor del domini un cànon per a mantenir, precisament, la potestat damunt dels comunals.

45. A més dels autors citats a la nota 8 vegeu V. CABERO DIÉGUEZ, *Espacio agrario y economía de subsistencia en las montañas galaico-leonesas: La Cabrera*, León, CSIC-Institución «Fray Bernardino de Sahagún», 1980. Íd., «Cultivos marginales temporales y concejiles en las montañas galaico-leonesas: 'las bouzas'», a *Congreso de Historia Rural, siglos xv-xx*, Madrid, Casa de Velázquez-Universidad Complutense, 1984, 769-779. A. CABO ALONSO, «Colectivismo agrario en Tierra de Sayago», *Estudios Geográficos* 65, 1956, 593-658. M. CUADRADO IGLESIAS, *Aprovechamiento en común de pastos y leña*, Madrid, Servicio de Publicaciones Agrarias-MAPA, 1980. A. LÓPEZ GÓMEZ, «Valdelaguna. Colectivismo agrario en las montañas burgalesas», *Estudios Geográficos* 57, 1954, 551-567. Íd., «Colectivismo y sistemas agrarios en la Serranía de Atienza», *Estudios Geográficos* 137, 1974, 519-578. J. L. MARTÍN GALINDO, «Cultivos sobre cenizas en la provincia de León», *Archivos Leoneses* 14, 1953, 79-96. M. SÁNCHEZ, «La explotación del monte en la Ramajería. ¿Una forma residual de colectivismo agrario?» a V. CABERO DIÉGUEZ *et al.*, *El medio rural español. Cultura, paisaje y naturaleza. Homenaje a don Angel Cabo Alonso*, vol. 1, Salamanca, Universidad, 1992, 515-538. C. SERRANO, *Obras de Joaquín Costa*, vol. 8; *Colectivismo agrario en España*, 2, Madrid, Guara-IEPA, 1983.

46. Vegeu E. VICEDO, «Propietat i renda senyorial a les Terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle xviii)» a *Terra, treball i propietat: classes agràries i règim senyorial als països catalans*, Barcelona, Crítica, 1986, 278-301. Íd., «Desamortització i reforma agrària liberal a les Terres de Lleida», *El món rural català a l'època...* 96. Íd., *Les Terres de Lleida i el desenvolupament...* 66-71 i 252-257. X. VIDAL, «La privatització del patrimoni rústic municipal lleidatà al segle xviii. Un assaig de perfil sociològic», *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa...* 237-264. J. FORNS, «La transformació de les terres comunals a les comarques de Ponent: el cas d'Almenar (Segrià) els segles xviii i xix», *Béns comunals als Països Catalans...*, 174-181.

El conreu del comunal no es fa només per part dels veïns, sinó que es practica per tota aquella persona subjecta a alguna casa amb el consentiment del cap de casa, que n'és el responsable.⁴⁷ Així mateix, no tots els veïns conreen el comunal en for d'igualtat al contrari del que passa a l'alt Pirineu, els majors propietaris normalment no fan terres ni boïgues atès que posseeixen les millors terres de conreu del terme, uns termes amb major superfície conreable que a l'alta muntanya. Els petits i mitjans pagesos són, doncs, els majors boïgaires, juntament amb els cabalers.

A part de l'accés al comunal per conrear la terra i els mecanismes comunitaris de repartiment o treball col·lectiu, dues figures jurídiques destaquen a les universitats de la Conca relatives a l'accés a la terra, l'afillament i l'acollament. De la primera M. Àngels Sanllehy ens en parla profusament a propòsit de la Val d'Aran: consistiria, a grans trets, en el reconeixement de veïnatge a un habitant que fins llavors residia a la població, però que no tenia cap dret d'actuació dins de les institucions politicoadministratives i tenia, també, restriccions a l'accés dels recursos.⁴⁸ Aquesta figura gairebé no es dóna a la Conca de Tremp, quedant molt limitada en casos de deute comunitari o captació d'oficis,⁴⁹ i sempre acollint forasters que s'instal·len al poble o a cabalers, donant-los la possibilitat d'accedir al comunal en for d'igualtat legal. En canvi, l'acollament és una figura molt més present als pobles de la Conca, especialment la trobem documentada en les universitats de la Conca Dellà; consisteix en la cessió per part de la universitat d'una heretat particular rònega, és a dir la casa i part o la totalitat de les terres i drets que aquella casa posseïa abans que es quedés buida, incloent-hi els deutes, censals i altres *mals càrrecs* que patia. Si bé alguna vila posseeix aquesta facultat per establiment reial (precisament no acollen sinó que venen els béns), la majoria de poblacions compten amb aquesta facultat com a franquesa o costum *immemorial*. L'acollament i la capacitat de roturació ens mostra la força de la universitat i el seu paper detentador del domini directe sobre el terme (encara que aquest es discuteixi a l'època amb diversos senyors jurisdiccionals), almenys en la seva activitat real i quotidiana, i que es ratifica en moure's la col·tía adés creixent, adés menguant segons la conjuntura econòmica i demogràfica, tornant al comú les terres privades que s'abandonen (evidentment les de pitjor qualitat i més allunyades del nucli poblacional).⁵⁰

47. Els principals conreadors són els cabalers, que segons testimonis de l'època, vivint a costa de la casa fan el seu cabal al comunal mitjançant boïgues o bestiar i ells mateixos porten la collita al mercat i el bestiar a les fires.

48. M. A. SANLLEHY, «L'afillament a les comunitats araneses (segles XVII-XIX)», *L'Avenç* 115, 1988, 32-37.

49. Per exemple, a Aransís, tenim documentat l'afillament d'un nou veí, moliner, al qual se li subestableix el molí de farina del baró d'Orcau.

50. Durant la primera meitat del XVIII, quan s'abandonen cases, generalment queden buides i després d'alguns anys són resituades les parcel·les de millor qualitat entre les altres cases, les pitjors queden ermes i tornen al comunal. A la segona meitat la pressió fiscal, senyorial i l'endeutament provoca que no quedin ermes, sinó que les heretats buides s'acollen.

Comprar terres: les noves explotacions i la concentració de la qualitat

No volem endinsar-nos en l'estudi de la compravenda de béns seents, que mereixeria un treball a part, tan sols indicaré unes dades per a exemplificar la importància de les vendes. La possibilitat de conrear el comunal dificulta en un grau força important un mercat de la terra dinàmic, les parcel·les sotmeses a venda són les que componen la col·tíva permanent, la venda de terres de rec és molt limitada i molt dinàmica la venda —sense lluíisme, evidentment— de parcel·les de secà amb conreus arbustius, normalment amb olivera, i gairebé sempre lligat amb els processos d'endeutament per part de la pagesia.

QUADRE 4

Exemple de la transmissió de la terra a Isona, 1721-1767

<i>Tipus de transmissió</i>	<i>Nre. de parcel·les</i>	<i>% del grup</i>	<i>% del total</i>
Herència universal	493	90,29	71,87
Dot	28	5,13	4,08
Llegítima	11	2,01	1,60
Tenuta	8	1,47	1,17
Donació a tercers	6	1,10	0,87
Venda perpètua	78	55,71	11,37
Venda a carta de gràcia	46	32,85	6,71
Permuta	7	5,00	1,02
Establiment emfitèutic nou	4	2,86	0,58
A títol de cessió	2	1,43	0,29
Per compra de censal	1	0,71	0,15
No consta	2	1,43	0,29

Font: AHL, Protocols Notarials, S-740. Capbreuació a la Vila d'Isona pel Capítol Catedralici de la Seu d'Urgell el 1767-1768.

El buidatge sistemàtic dels protocols notariais ens suggereix un altre aspecte de les compres i vendes de terres, es tracta de la problemàtica de les noves explotacions. Gairebé inexistents durant tota la centúria als petits nuclis de muntanya, les trobem a les viles i pobles del pla de la Conca així com a un dels pocs termes amb assentaments mixtes de població concentrada i masies (Mur). Aquestes noves explotacions s'inicien amb el cabal i la roturació de comunals, especialment a les zones de masies, molt més despoblades que els nuclis concentrats. Un cop assumit un mínim de superfície, i mercès a la pluriactivitat i al treball a jornal —inclosa la migració estacional—, ampliaran la seva explotació a través de compres, especialment a finals del segle, de la qual cosa trobarem ja indicadors en la documentació notarial (moviments de compres d'aquestes noves explotacions) durant tot el darrer terç del segle fruit del creixement generalitzat que experimenta el Principat.

Fins ara hem revisat els condicionants de l'accés al comunal i de la demanda de les terres, al pla, de més qualitat en l'articulació del mercat d'accés a la terra, és temps, doncs, de parlar dels contractes agraris.

L'accés a la terra de possessió privada: contractes de llarga durada

La possessió alodial o quasi alodial de la terra i l'accés al comunal són dos elements estructurals que modifiquen tant el caràcter dels contractes com les clàusules contractades respecte del conjunt català de divisió de dominis. És per això que cal observar-les no com a elements distintius de la societat catalana global, sinó com una modificació o adaptació de les fórmules contractuals generalitzades al Principat a un ecosistema i a una tradició juridicohistòrica divergent i simultània. Així emfiteusi, parceria i lloguer són les tres formes contractuals més comunes si deixem de banda l'explotació a mitges provinent de les vendes a carta de gràcia, evidentment fruit de l'endeutament i per això analitzables des d'una altra òptica.

QUADRE 5

Contractes a la Conca de Tremp al segle XVIII segons els protocols notariais

<i>Contractes</i>	<i>Casos</i>	<i>% del grup</i>	<i>% total</i>
Emfiteusi	164	100	69,49
clàssica (amb lluíisme)	29	17,68	12,29
a nuda percepció	112	68,29	47,46
redimible	13	7,93	5,51
subemfiteusi	9	5,49	3,81
subemfiteusi redimible	1	0,61	0,42
Parceria	34	100	14,41
Lloguer	34	100	14,41
a fruits	8	23,53	3,39
moneda	25	73,53	10,59
fruits i moneda	1	2,94	0,42
Terratge	1	100	0,42
Venda limitada	2	100	0,85
Mitges perpètuas	1	100	0,42

Fonts: ANT, total de contractes extrets d'un buidatge de 23.152 folis d'escriptures notariais.

Com podem veure al quadre 5, l'emfiteusi és la forma contractual més estesa a la Conca de Tremp, amb un 69,49% dels contractes localitzats. Ara bé, en cap cas podem parlar de l'emfiteusi com una figura jurídica d'accés a la terra —contractual o no— monolítica, ja que es presenta amb formes força diferents a les que es donen al conjunt rural català.

Ja coneixem que l'assimilació de feu i emfiteusi va donar el domini directe dels termes als senyors a la Catalunya Vella i Nova, figura que esdevé l'eix vertebrador de les relacions socials, i que les diferències del règim agrari en ambdues zones es van plasmar en l'acaparació del domini útil de la terra a mans dels emfiteutes dels masos a la Catalunya Vella, de tal manera que es genera una renda de la terra fora del circuit senyorial en estendre's les subemfiteusis i les masoveries, mentre que a la Catalunya nova de l'oest l'existència de grans espais despoblats a mans dels senyors juntament amb la petita mida de les parcel·les que fan inviables els subestabliments van orientar la colonització de la terra dirigida pels senyors mitjançant els establiments emfiteutics —que seran els contractes de vigència més universal a la Catalunya occidental— i els contractes precaris a curta durada.⁵¹

Així, al Prepirineu occidental català —i això es pot estendre a la Catalunya Nord-occidental— la carència del domini directe per part del senyor fa que la figura de l'emfiteusi tingui unes altres connotacions, relacionades en aquest cas amb la contractació agrària lliure. El 17,68% de les emfiteusis a la Conca de Tremp (el 12,29% del total de contractes) són la figura típica de l'emfiteusi catalana; establertes per senyors jurisdiccionals, alodials i campals, donant terres pertanyents a quadres⁵² o terres del terme en el cas de senyoria territorial (com a Isona), amb reserva de domini (firma, fadiga i lluïsmes), establiments que apareixen a principis de segle (entre 1729 i 1740) fruit de la reacció senyorial després de la guerra de successió i la crisi agrària posterior, i a finals de segle (1785 a 1796) contractes sorgits del creixement demogràfic i econòmic, de la demanda de terres de bona qualitat per conrear i de la crisi de rendes senyorials. Si les emfiteusis de principi de segle deixen entreveure una reacció senyorial, les del final de segle, en general, corresponen a contractes ja que afecten a parcel·les explotades abans directament pel senyor o ermes pertanyents a les seves quadres, i que ara se sotmeten a subhasta pública al cens més elevat, si bé també trobem alguna recuperació de censos perduts pels senyors i que, amb revisions de documentació antiga, obliguen pagesos de quadres a reconèixer el domini directe. Ara bé, les escriptures notariales ens mostren l'obligació per part del pagès de pagar lluïsmes en les transportacions, però en les escriptures de venda gairebé mai apareix la firma senyorial. Això volia dir que no es pagava lluïsmes? Segons el costum del país —tal com deien els contemporanis— el senyor es reserva el dret de lluïsmes, però normalment el procurador jurisdiccional en feia gràcia i no el demanava.⁵³ Com ja hem assenyalat, aquestes terres senyorials

51. E. TELLO, «Los usos de la enfiteusis...», 527. E. VICEDO, «Emfiteutes, arrendataris, parciers i cultivadors amb llicència. La contractació agrària a les planes occidentals catalanes, 1760-1860», *Estudis d'Història Agrària* 11, 1997, 109-129.

52. Quadra és un petit terme rònec, i més sovint un mas (capmasia) propietat del senyor. La major part de les quadres de la Conca provenen d'una carlania (per exemple Montllor a Sant Salvador de Toló, Mascarell a Toralla, Cabicerans a Claret o Altarriba a Talamn).

53. Així, per exemple, el 1775 Joan de Ferrer i de Senjoan, a Tremp, com a procurador de Pere de Kessel Blammon de Ager i de Queralt, firma per raó de senyoria un traspàs si bé no cobra res «per haverlos Jo en dit nom feta gracia y condonacio del lluyisme» ANT-652-131v-1775. Les escriptures notariales ens parlen de l'estil i costum del país en no demanar el lluïsmes, tal i com actuava el municipi de les Borges Blanques (Garrigues) en els seus establiments. E. Vicedo

formaven part de quadres o d'heretats particulars dels senyors, la resta del terme era comunal o de domini particular (sense pagar res per alodial, privilegi reial, lluçió de terme, carta de poblament o possessió immemorial), que feia, doncs, que l'existència de llúisme limités realment la demanda i per tant la gràcia del procurador no era res més que una política d'assentament sobre la terra senyorial captant renda mitjançant el cens i el delme. L'emfiteusi clàssica donava bàsicament parcel·les (86,21%) de secà a pagesos (89,65% dels casos, la resta s'estableix a nobles, artesans i universitats), essent el cens fix en fruits (65,51% sempre en grans) o en moneda. Cal destacar que als contractes de finals de segle apareixen unes noves clàusules limitadores, bàsicament es prohibeix fer llenya a les parcel·les (tallar arbres) i moltes vegades el senyor obliga la lliure pastura sobre les terres un cop collits els fruits, cosa que ens indica el creixement demogràfic experimentat a finals de segle, que allunya les àrees forestals dels nuclis de població —a més de l'interès en el manteniment de la terra en la muntanya abancalada— i la força del costum comunitari de la pastura sobre terres particulars al qual se sotmet el senyor i que li fa acceptar els emfiteutes, interessat també ell en aquest aprofitament ramader.

QUADRE 6

Grups socioprofessionals dels propietaris de béns immobles segons contractes.
Percentatges

Contracte	Senyor	Noble	Pagès	Eclesiàstic	Professions	Hisendats	Universitats	Artesans
Emfiteusi clàssica	72,41	24,14	-	3,45	-	-	-	-
• a nuda percepció	13,39	27,68	29,46	5,36	14,29	8,93	0,89	-
• redimible	7,69	23,08	23,08	15,38	15,38	15,38	-	-
Subemfiteusi redimible	-	-	100	-	-	-	-	-
Subemfiteusi clàssica	-	44,44	44,44	-	-	11,11	-	-
Mitges perpètuas	-	100	-	-	-	-	-	-
Parceria	-	35,29	29,41	11,76	11,76	5,88	-	5,88
Lloguer	-	50	17,65	2,94	8,82	17,65	-	2,94
Venda limitada	-	100	-	-	-	-	-	-
Terratge								
TOTAL participació als contractes per grups	15,68	32,63	24,58	5,93	10,59	8,90	0,42	1,27

Fons: ídem.

Davant d'aquestes emfiteusis senyorials, l'emfiteusi a nuda percepció (o simplement *acensament*) és el contracte més habitual a la Conca, corresponent-li un 47,46% del total del contractes i un 68,29% de les emfiteusis. En cap cas

associa aquesta característica a la composició municipal de les Borges, dominat pels pagesos, pero a la Conca trobem establiments d'aquestes característiques realitzats per gairebé tots els grups socio-professionals. E. VICEDO, «Emfiteutes, arrendataris...», 112.

l'hem de confondre amb els subestabliments, encara que es digui a nuda percepció; és el contracte emfitèutic per excel·lència entre particulars. Es tracta d'establiments fets per la petita noblesa rural i per pagesos, normalment de parcel·les de terra i en alguns casos d'heretats (el 14,28% d'aquests contractes), a canvi d'un cens fix que normalment és en fruits (el 71,42%), fonamentalment grans, i amb una tendència cap a finals de segle d'increment dels censos en vi o demanant la meitat de la collita d'oli. El 16,96% dels censos fixos són en moneda, la resta són combinacions de parts de fruits (vi i/o oli), cereal fix i moneda. Normalment no hi ha clàusules de condicions de conreu, i a la segona meitat del segle comença a exigir-se plantar vinya i olivera. Els establerts són fonamentalment pagesos (83,93%) seguits per artesans (14,29%). Tenen la mateixa estructura que l'emfiteusi dels senyors alodials i campals, amb reserva de firma i de fadiga (si bé no en tots els casos), amb entrada, però mai hi ha reserva de lluïsmes —ni tan sols s'anomena— ja que el domini directe és propi, però sense documents que ho acreditin excepte la possessió immemorial. En tot cas, durant tot el segle XVIII aquests acensaments no cobren el lluïsmes, i a finals de segle reafirmaran aquest costum de la comarca amb una clàusula específica: *«que en ningun temps Jo ni mos successors no pugam demanar, ni cobrar tersos lluïsmes, ni foriscapis per raho de alienacions o transportacions ò obligacions de 2ª pessa de Terra»*.⁵⁴ És, al cap i a la fi, l'establiment emfitèutic per excel·lència a la Conca i la nuda percepció és una adequació de la llei catalana a la realitat pirinenca, una llei que no té en compte aquest tipus de possessió, que dóna el domini directe al senyor jurisdiccional davant la carència d'escriptures legítimes dels pagesos, i que al Pirineu les universitats mantenen per possessió immemorial, per pacte amb els senyors i pels privilegis reials.

La tercera emfiteusi que cal destacar és l'emfiteusi redimible. Tan sols ocupa el 5,51% dels contractes i el 7,93% de les emfiteusis, però donades les seves característiques cal remarcar-la especialment. És un contracte idèntic a l'emfiteusi a nuda percepció: però que té unes clàusules especials que possibiliten la redempció del cens, normalment amb un valor de redempció preestablert i uns terminis de pagament ja estipulats. Aquesta figura jurídica és practicada per pràcticament tots els grups propietaris de terra, i gairebé en la mateixa proporció des del 1741 (en què documentem el primer cas) fins al final del segle. No és, doncs, una redempció sorgida de les lleis finiseculars. La terra, un cop redimit el cens *«quedara franca y quitia»* signant l'antic propietari *«venda y absolució de aquella en lo modo acostumat y ab las clausulas y obligacions en semblants actes estiladas»*.⁵⁵ L'empremta d'aquella figura és general fins al punt que moltes

54. ANT-65-10-1762, altres similars són: *«seran francas de tersos sempre», «salvos emperó sempre á mi, y als meus en, y sobre ditas cosas lo dit cens, lo domini directe, lo dret de fadiga, y altre qualsevol dret dominical, no emperó tersos, llubismes, ni foriscapis, pues es ma voluntat que per ditas cosas sen pagua a mí y als meus en dit termini lo dit cens tansolament qual cens vull sia en nuda prestació», etc.*

55. ANT-665-41v-1782. Establiment de peça de terra de Pere Rosell de Vilamitjana a favor de Josep Prior i Ventura Belart, pagesos de Figols. També localitzem, però de forma tardana, l'emfiteusi redimible per part d'un senyor jurisdiccional, alodial i campal; es tracta del baró d'Eroles, que estableix a un pagès, el 1791, una peça de terra *«lo qual cens en virtut de facultat que ab lo pñt*

de les emfiteusis a nuda percepció inclouen la clàusula d'irredimibilitat per evitar malentesos. Normalment són parcel·les (92,31%) de secà, i són establertes a pagesos (92,31%), el cens és fix en grans (69,23%) o fix en oli o vi. La mitjana de terminis per a la redempció són 2,7 anys i es constata un continu creixement del valor de les parcel·les al llarg del segle, passant de 21 lliures de mitjana en el període 1741-1750 a les 536,91 lliures del període 1791-1800, trobant el salt de preu més elevat a mitjan segle en passar de les 40 lliures de 1751-1760 a les 250 de 1761-1770.

Dins de les emfiteusis trobem els clàssics subestabliments durant tot el període, però amb escassa presència —gairebé testimonial—, establerts per nobles i pagesos i pagant un cens fix en fruits. Cal destacar també l'existència de la redimibilitat del subestabliment, que trobem en tan sols un cas a Orcau l'any 1740 mitjançant el qual l'emfiteuta posseïdor del molí fariner de la vila (domini directe del baró d'Orcau) el subestableix a un pagès del lloc pagant un cens de 6 quarteres de segalós, redimible per 200 lliures, però mantenint el baró el domini directe i pagant-li el cens corresponent.⁵⁶

Finalment, dins dels contractes de llarga durada, hem de mencionar el terratge i les mitges perpètuas. D'ambdós només tenim un cas documentat. El primer, anomenat «terratge» a la documentació, consisteix en la cessió d'una parcel·la de terra a canvi d'una quarta part de la collita «*per dret de terratge*», sense entrada, firma, fadiga ni res de semblant, tan sols l'obligació de conrear la terra a bon pagès, pagar el dret, el delme, la primícia i el cadastre, i la incapacitat d'alienar la terra «*sens primerament ho denunsien a dita Rosa Blanch, ó als seus, y conseguir son beneplacit*».⁵⁷ Les mitges perpètuas són un contracte, com diu el seu nom, de parceria a perpetuïtat, n'hi ha un datat el 1737 i es tracta d'una parceria de 65 mates d'olivera a Orcau segons el qual s'estableixen els treballs a realitzar i les aportacions a l'explotació de cada part contractant.⁵⁸

En els contractes de llarga durada podem veure, doncs, la influència que la terra alodial i el conreu sobre el comunal té sobre el mercat d'accès als mitjans de producció. Els senyors no tenen el control de la terra i això afavoreix una veritable contractació amb els pagesos (si bé no en condicions d'igualtat, evidentment) que tan sols podrà ser altament rendible per als primers quan es posseeix el delme del terme. Els diferents tipus de contractes són aclaridors: els senyors alodials renuncien al lluïsmo, donen terres en emfiteusi redimible, i en les emfiteusis clàssiques no estableixen a parts de fruit, sinó que s'accontenten amb censos fixos en espècie (recordem que posseeixen quadres que no necessàriament són les terres de millor qualitat dels termes).⁵⁹ Al contrari, pagesos

li conferesch, podrá dit adquisidor, ó los seus quitarlo, y lluirlo dins lo termini de quatre anys per lo preu que se convindrà. ANT-661-92-1791.

56. ANT-3-48-1740.

57. ANT-661-13-1790.

58. ANT-2-38-1737.

59. A diferència dels establiments a parts de fruit de la plana de Lleida. E. VICEDO, «Emfiteutes, arrendataris...», 113-116.

i nobles estableixen a nuda percepció també fix en fruits, però la major qualitat de les terres (normalment són establiments de parcel·les situades en termes on no resideixen) afavoreix que a finals de segle, i atès el creixement de la demanda de terres de qualitat, s'incrementin els establiments a parts de fruits de vi i oli.

Els contractes de curta durada: les heretats de la petita noblesa rural

Hem vist fins ara que dins el context de les terres privades (individuals) la petita noblesa rural era un dels principals grups de cessió de béns en emfiteusi (quadre 6) juntament amb els pagesos benestants (pagesos-comerciants i cases velles). Si amb aquells contractes obtenien rendes de parcel·les de terra disseminades pel territori, amb els contractes de curta durada pretenien obtenir una important renda que fos controlada i adequada contínuament a les condicions del mercat; atès que l'arrendament d'aquestes heretats i conjunts de parcel·les constituïa, sens cap mena de dubte, un ingrés bàsic constatable en l'enduriment de les clàusules al tombant del segle. Parceria i lloguer són els contractes utilitzats per aquesta noblesa, però també per una gran part de la pagesia benestant.

La parceria, amb un 14,41% dels contractes, és el mecanisme de cessió per excel·lència de les heretats (52,94% dels casos) per part d'aquest grup de nobles i pagesos benestants als petits i mitjans pagesos (91,18% dels conreadors), amb una durada entre 3 i 12 anys essent el més comú 4 anys (64,7%) els quals paguen la meitat del producte obtingut.⁶⁰ Generalment la llavor és pagada a mitges, però en molts casos s'estipula que aquesta l'ha de treure el primer any l'arrendatari del comunal, i a mitges la resta dels anys. També és habitual en l'arrendament de les heretats que el propietari doni servitud d'edificis com l'era, el corral, el trull i les tones, i que deixi a mitgeria les mules o bous necessaris per al conreu, pagant el pagès el valor de pèrdua de dits animals al final del contracte, o la meitat del valor de dits animals quan es donen contractes de més anys de durada.

Durant el segle XVIII la parceria no és constant en els seus capítols contractuals, es pot veure clarament un enduriment progressiu que arriba a finals de segle a un control gairebé absolut per part del propietari de les activitats dels arrendataris sobre la terra. A principis de segle XVIII trobem en primer lloc un major nombre de productes francs (per exemple no paguen els grans, l'oli o el vi), o de parcel·les franques (especialment horts) amb la possibilitat de reguaretar algun bancal. Així mateix, per desermar es donen collites franques i fins i tot en ocasions es pacta la franquesa de pagament algun any en compensació del treball realitzat. I en segon lloc trobem una major participació del propietari en els costos de l'explotació, ja sigui pagant jornals o meitats de jornals (per tercejar, cavar o descavar), per colgar (pagament de part dels costos totals de la producció) i per la poda de la vinya (quedant-se els propietaris els garbons).

60. La resta de parts de fruit és 1/3 de la producció, però amb variacions temporals; així, per exemple, trobem casos en què cada producte paga una quantitat diferent (vi o oli) i fins i tot hi ha franquesa en el pagament d'alguns.

Aquesta situació contractual va canviant durant el segle per les causes assenyalades de creixement generalitzat i demanda de terres de qualitat, els propietaris deixaran de participar en el pagament del treball i incorporaran més condicions de conreu, assenyalant el mínim de fems, obligant a tercerjar, plantar vinya i a desermar sense pagar res, arribant a assenyalat els treballs i conreus que l'arrendatari haurà de fer cada any en cada parcel·la arrendada, incorporant la ja coneguda clàusula de prohibició de fer llenya i l'obligació d'abastar-ne l'arrendador.

L'arrendament a lloguer (14,41% dels casos) es fa sobre parcel·les (79,41%) i heretats a pagesos (67,65%), però també a d'altres grups socioprofessionals com artesans, professions liberals o eclesiàstics. Consisteix en la cessió del bé entre 2 i 12 anys (el més habitual és 4 o 6 anys) pagant una quantitat fixa en moneda o, cap a finals de segle, fixa en fruits, generalment només cereals. Inclou la prohibició de fer llenya i reguaretar obligant l'arrendatari a escanyar un mínim de fems, si bé no obliga ni el tipus de conreu ni les formes de treball de la terra, tan sols subjectes a l'ús i estil de bon pagès.

Finalment, hem de parlar de la venda limitada. Es tracta d'un contracte d'arrendament d'un bé (una parcel·la) per una quantitat fixa en moneda i durant un nombre determinat d'anys (10 i 12) durant els quals el comprador pot fer i desfer a voluntat la parcel·la. Parlem de venda limitada ja que l'escriptura notarial té el format de la venda perpètua, però amb la característica de la limitació temporal. Evidentment aquest contracte ve donat per una situació d'endeutament del propietari, i afecta a parcel·les ermes amb una part d'arbratge, el que significa un aprofitament forestal per part del comprador.

Contractes de durada indefinida: la llicència de conreu i el contracte a mitges

Les universitats van mantenir usos i franqueses que es van traduir al segle XVIII en el manteniment de comunals, les seves normes reguladores i la possessió alodial o quasi de la terra, ara bé, quan a la baixa edat mitjana o als segles moderns la universitat desapareix, és a dir el terme es fa rònc, el domini directe de tots els béns passarà a mans del senyor jurisdiccional. Això és el que sembla que va passar amb el terme d'Arbul. Del domini de la comanda de Susterris de l'orde de Sant Joan de Jerusalem, Arbul és un terme abandonat i parcialment conreat pels veïns dels pobles limítrofs que paguen al senyor un cens sembla ser emfitèutic o un cens de llicència de conreu al segle XVII, amb predomini de llicència al XVIII.

QUADRE 7

Exemple de l'evolució de la possessió de terres a Arbul

Any	1680	1705	1730	1770
Nre. veïns	-	-	-	-
Nre. terratinents	12	17	17	22
Parcel·les	44	50	46	68
Cens emfitèutic	6	1	1	4
Llicència de conreu	6	16	16	17
Sup. jornals	167,34	229,78	214,18	314,12

Font: Arxiu de la Corona d'Aragó, Ordes Militars, Sant Joan de Jerusalem, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 40, 66. Jornals locals.

La llicència de conreu és el contracte mitjançant el qual el senyor permet conrear la terra a canvi d'un cens en fruits «*a merse del Sr Comanador y durant son beneplacit*», és a dir un contracte de duració indefinida que es pot cancel·lar per part del senyor quan vulgui, percebent aquest el cens estipulat i el delme. Sembla ser la mateixa figura contractual que es dona al pla de Lleida,⁶¹ però amb la diferència que no té una durada prefixada, el cànon a pagar no és una part de fruits, sinó que sempre és fix, i que en cap cas és un pas previ per transformar-se en emfiteusí. Els establiments de finals de segle que apareixen al quadre 7 no afecten les parcel·les abans conreades en llicència, sinó que formen part d'antigues campasies rònegues. Probablement la diferència entre l'actuació dels eclesiàstics de Lleida i del comanador de Susterris prové de la característica de ser treballat per veïns d'altres pobles que posseeixen espai comunal conreable però de pitjor qualitat que aquestes terres contractades.

Finalment hem de parlar de conreu a mitges com a contracte sorgit de l'endeutament i que té la forma escripturada en les vendes a carta de gràcia. En aquestes vendes, normalment de mates d'olivera, s'inclou un capítol on s'estableixen les característiques del contracte a mitges: en general el venedor es compromet a treballar la terra com a bon pagès,⁶² pagant al comprador cada any la meitat de les olives (o una altra proporció). Segons la quantitat monetària que es deu s'inclourà o no la participació del comprador en les despeses de conreu: tan sols posarà un home els dies de collita.

Aquest contracte gairebé no es documenta al llarg del segle XVIII. Pel que sembla és un pacte oral o amb escriptura privada que podem trobar en comptades ocasions als testaments (a la clàusula final «*fas memoria*») i als inventaris *post mortem*. Probablement hi havia contractes d'aquest tipus afectant d'altres fruits i la seva importància es pot constatar per la seva llarga durada, el trobem encara

61. E. VICEDO, «Emfiteutes, arrendataris...», 117-118. fd., «A proposito di mezzadria: padroni e contadini in Catalogna, 1750-1960», *Proposte e ricerche* 42, 1999, 39-55.

62. El conreu generalitzat al secà a la Conca de Tremp és el policultiu en franges intercalades, així la venda a carta de gràcia de les oliveres no inclou les franges de cereal i els altres arbres que hi ha al camp, que queden a favor del venedor.

al segle xx.⁶³ Dins el període que ens interessa, apareix documentat principalment a la crisi de finals de segle, a la darrera dècada, i probablement s'escriptura a causa de la convergència del procés d'endeutament de la petita i mitjana pagesia amb el procés de canvi d'estratègies rendistes dels pagesos benestants que lluiten entre ells per fer-se amb el crèdit local. Aquests compren al pagès endeutat el dret de lluir les vendes a carta de gràcia (el dret de revenda), el llueixen i en creen de noves en condicions més bones per al pagès endeutat si aquest supera en bones condicions la crisi, o incrementant les quantitats prestades i les parts de fruits si la situació és l'oposada. Així, al principi, el venedor conrea la terra i paga la meitat de les olives (de vegades tan sols un terç) al comprador, mentre aquest darrer posa un home per a la collita al qual paga el jornal i el venedor li fa el *gasto*. Si la situació del venedor empitjora es fa una addició del preu de la venda a carta de gràcia i el venedor es compromet a conrear i pagar dos terços o tres quarts de la collita, inclosa la meitat de la llenya i encarregant-se ell sol de collir. Al final, i abans de la venda perpètua (si és que durant el procés no ha aconseguit la revenda), el venedor, després d'una nova addició, es compromet a conrear les oliveres pagant tota la collita al comprador, essent aquesta situació precària molt poc present.⁶⁴

Consideracions finals

Els mecanismes d'accés a la terra a la Catalunya nord-occidental, com hem vist, varien considerablement respecte de les comarques de la Catalunya Vella i Nova. En el cas concret del Prepirineu la possessió alodial de la terra per part dels pagesos i l'accés conreador al comunal —ja sigui regulat per repartiment comunitari, o de lliure accés per fitació dels veïns—, oferia, quant a les relacions contractuals entre particulars, limitacions importants atès que no existien grans patrimonis potencialment arrendables, com podia succeir en les altres zones de domini senyorial; i, a l'inrevés, una considerable quantitat de superfície comunal explotable individualment incidia, sense cap mena de dubte, en el mercat dels contractes agraris, que quedarien delimitats en l'oferta de terres de bona qualitat de la coltura permanent. El lliure accés veïnal al comunal no va provocar en cap cas l'esgotament de la superfície conreable tal i com ens mostren els viatgers de l'època, els plans colonitzadors del segle següent i els repartiments de terres per conrear que es donen a partir del sexenni revolucionari.⁶⁵ Això va ser possible

63. J. BAYER I BOSCH, *El latifundio ante el problema agrario y su solución en las comarcas despo-ladas*, Lleida, Sol & Benet, 1904.

64. El procés s'ha constatat pel buidatge sistemàtic de tota la documentació notarial referent al terme de Mur, localitzada a l'Arxiu Notarial de Tremp.

65. A. YOUNG, *Viatge a Catalunya (1787)* Barcelona, Ariel, 1970. J. C. DE ABAD DE SUBIRÀ, *Expediente instruido ante el M. I. S. Geffe superior político de la Provincia de Lérida sobre la formacion de un pantano en la villa de Abella para el riego de las tierras de dicha población, de las de San Roman, de Bastus y otras*, Barcelona, Imprenta de José Torner, 1842. Abans d'iniciar-se el procés desamortitzador la superfície comunal no conreada a la Conca de Tremp era superior al 50%

mercès al gran espai comunal que hi havia, a la perfecta regulació entre agricultura i ramaderia que permetia que els petits ramats del terme peixessin a les parcel·les conreades un cop finalitzada la collita (excepte a la vinya en alguns termes), així com tenir una reserva de pastures als vedats de la universitat reservats en alguns casos per a la regeneració vegetal i en d'altres per a l'alimentació dels ramats a l'hivern i pel bestiar malalt. I per damunt de tot, gràcies al control demogràfic i a la limitació de l'increment del nombre d'explotacions agropecuàries mitjançant les figures de l'afillament i l'acollament, que regulaven realment la instal·lació de noves cases i la recuperació de les rònegues, i per tant l'increment descontrolat de la pressió sobre els recursos naturals, limitació que es donava sobretot en les petites universitats de muntanya amb una col·ta permanent reduïda.

A tots aquests elements limitadors d'un mercat de contractació agrària dinàmica hem de sumar la impossibilitat dels senyors d'incrementar les rendes mitjançant la colonització en no posseir el domini sobre la terra i quedar retallada gairebé tota la seva actuació per les llibertats mantingudes per les universitats. Els escassos termes controlats pels senyors així com les heretats que la petita noblesa rural posseïa van ser establerts en emfiteusi, però a l'ús i estil del país, és a dir sense poder cobrar lluisme i en alguns casos establint emfiteusis redimibles, o mitjançant llicències de conreu, però sense parts de fruits.

Així doncs, tots aquests darrers elements van incidir directament sobre els diversos tipus de contractes d'accés a la terra que hem vist, entre els quals destaca l'emfiteusi a nuda percepció no com a subestabliment, sinó com a contracte agrari entre particulars que no poden demostrar el domini directe si no amb la possessió immemorial. Tot plegat ens mostra un mercat d'accés a la terra per contractació poc dinàmica.

Queden molts aspectes del món agrari de la Catalunya nord-occidental per estudiar. La consideració de l'explotació com aquella part del patrimoni que pot treballar directament la família amb els mossos, criats i en temporades puntuals amb gent a jornal sembla ser la tònica general de les grans explotacions, cedint en diferents formes contractuals o venent —mitjançant la creació de censals— les parcel·les més allunyades o més inconvenients per explotar directament els petits i mitjans pagesos.⁶⁶ Davant d'això caldrà conèixer la causa de la pràctica inexistència de grans explotacions amb treball a jornal que no es pot explicar per la carència de treballadors —disponibles d'entre les files de la petita explotació agrària—, ni per la consideració d'ésser d'una societat poc monetaritzada —que es contradiria amb el comerç de vi, cereals i oli amb l'alt Pirineu i el procés d'especialització tant de pastures com de cria i recria de bestiar de treball en aquest darrer.

de la superfície total de la comarca. Sobre repartiments de comunals vegeu J. BONALES, *Les muntanyes en venda. La desamortització de comunals a la Conca de Tremp (1855-1931)*, Lleida, Diari de Ponent, 1999.

66. Aquesta pràctica, que M. Mirabet documenta per a la família Pallarès i que qualifica com a reacció al descens de rendes provinents de censals després de la baixada de les pensions al 3%, la trobem documentada a les escriptures notariales en gairebé totes les grans famílies de la Conca. Vegeu M. MIRABET, *Els Pallarès...*